

Trettondagsaftons historia

Det var först under andra hälften av 1700-talet som William Shakespeare fick rangen av Englands litterära nationalhelgon. Då ledde det till att hans texter började utforskas ur allt fler synvinklar. 1778 publicerades Edward Malone (1741 – 1812) det första försöket att placera Shakespeares pjäser i ordning utifrån när de hade skrivits. Malone och andra litterära auktoriteter vid den tiden var övertygade om att Trettondagsafton hade tillkommit 1614. Anledningen till att de trodde det var att en replik i akt 3, scen 4 tycktes hänföra på en parlaments-debatt just detta år. Därmed ansågs det klarlagt att detta var den store dramatikers sista verk.

1832 publicerade emellertid John P. Collier (1789 – 1883) en dagbok av den med Shakespeare samtide juristen John Manningham. Denne beskrev hur han hade sett *Trettondagsafton* på juristernas Middle Temple Hall i London den andre februari 1602. Collier är inte bara känd som forskare, utan även som förfalskare av historiska dokument, men Manningham-dagboken anses vara autentisk. Idag är forskarna tämligen eniga om att pjäsen måste ha skrivits tidigast 1599 och senast vid årsskiftet 1601 – 1602.

Litteraturprofessorn Laurie Osborne hävdar att detta inte innebär att man kan förkasta Edward Malones datering. Hon menar att hänförelsen på en händelse år 1614 är ett tecken på att Shakespeare och andra teatermännskor vid hans tid inte såg pjästexter som orubbliga dokument. Kunde man slänga in aktuella anspelningar så gjorde man det. Det viktiga var att hålla publiken nöjd.

Trettondagsafton kom inte ut i tryck förrän i 1623 års samlade folioutgåva av Shakespeares pjäser. Det finns dokumenterat att den spelades vid engelska hovet 1618 och 1623. Ätminstone vid det senare tillfället framfördes den under titeln *Malvolio*.

När den brittiska monarkin återinrättades 1660, efter ett drygt decennium av puritanskt styre, så fick teatrarna öppna igen. En nyhet var att kvinnorollerna nu spelades av skådespelerskor – tidigare hade de på de brittiska scenerna alltid spelats av halv vuxna pojkar och män. Under de närmaste decennierna blev pjäser där

Malvolio: Hon bad mig lämna tillbaks den här ringen: ni kunde gott ha besparat mig mödan och tagit med den själv. Xylografi av H.C. Selious

kvinnor klär ut sig till män mycket populära. Mycket för att det hade en erotisk lockelse att se aktriser exponera sina ben i mansbyxor.

Trettondagsafton blev dock aldrig riktigt populär. Den spelades 1661, 1663 och 1669, men inte mer. Det kan hänga ihop med att Viola är klädd som man i nästan hela pjäsen. Det var inte lika kittlande som när skådespelerskans ben var dolda av långa kjolar i en scen och i långbyxor i nästa. Men det kan också ha haft att göra med att det här är en ensemble-pjäs, utan några dominerande stjärnroller.

1703 hade William Burnabys sångspel *Love Betray'd* premiär. Burnaby kopierade några scener och situationer från *Trettondagsafton* men behöll bara ett 70-tal rader av Shakespeares text. Pjäsen blev ingen framgång.

Först 1741 kom Shakespeares originaltext tillbaks på brittiska scener. Det var den store irländske skådespelaren och teatermannen Charles Macklin (ca 1700 – 1797) som satte upp pjäsen med sig själv i rollen som Malvolio. Det var början på en trend att göra Malvolio till en roll för stora manliga stjärnor. Den har spelats av

Sebastian: Å, käre Antonio, förlåt allt besvär du har fått för min skull! Illustration av Sir John Gilbert R.A. i Howard Stauntons utgåva av Shakespeares samlade verk 1858-66

storheter som Samuel Phelps (1804 – 1878), Henry Irving (1838 – 1905) Herbert Beerbohm Tree (1853 – 1917) och Laurence Olivier (1907 – 1989).

Viola etablerades under 1800-talet som en motsvarande glansroll för skådespelerskor. Charlotte Cushman (1816 – 1876), Ellen Terry (1848 – 1928) och Ada Rehan (1860 – 1916) firade stora triumfer med sina tolkningar.

Under 1800-talet hade teatrarna stora svårigheter med hur de skulle hantera rollfiguren Antonio. Läser man Shakespeares text så ligger det nära till hands att tro att Sebastian har haft en erotisk relation med sin räddare. Det kunde man inte ens antyda på scen, så man strök en del repliker, skrev om andra och hittade på helt nya. Under 1900-talet har man bara blivit litet djävare. Så sent som i Göran O Erikssons utmärkta svenska översättning averotiseras relationen mellan de två effektivt genom att Antonio kallar Sebastian för "Herrn".

Trettondagsaftons moderna epok börjar med Harley-Granville-Barkers uppsättning på Savoy-teatern i London 1912. Den spelades i futuristisk kostym och med stiliserad scenbild som möjliggjorde snabba scenväxlingar. Här fanns inget utrymme för enskilda skådespelare att glänsa – ensemblespelet stod i fokus. Nyskapande var de instruktioner Granville-Barker gav Lillah McCarthy som spelade Viola. Det hade blivit kutym att skådespelerskor lyfte fram kvinnligheten hos Cesario – McCarthy skulle utgå från att rollen skrivits för en halv vuxen pojke.

Under 1900-talet ansågs *Trettondagsafton* ändå länge som en svårspelad pjäs. John Gielgud skrev i boken *An Actor and his Time* 1989: "Twelfth Night must be one of the most difficult plays to direct, though it is one of my favourites. I have seen so many bad productions and never a perfect one." (*Trettondagsafton* måste vara en av de svåraste pjäserna att regissera, fast den är en av mina favoriter. Jag har sett så många dåliga uppsättningar och aldrig någon som är perfekt). Han antyder att svårigheterna ligger i att få ihop pjäsens grymma och romantiska sidor.

En förklaring kan också ligga i att man länge såg pjäsen som en glad och munter komedi, utan komplikationer. Det har gjorts många uppsättningar där Viola snabbt skakar av sig sorgen efter sin (som hon tror) döde bror, där Tobias Rap är en munter figur som har all rätt i världen att lura Andreas Blek af Nosen på hans

pengar, där Malvolio enbart är dumdryg och förtjänar allt han utsätts för.

I linje med den traditionen har en del aktriser tagit på sig att spela både Viola och Sebastian. Först ut i större sammanhang var Jessica Tandy 1937. När det lyckas (som till exempel med Elina Salo på Lilla Teatern i Helsingfors 1969) så är det ett bravurnummer, men oftast faller det platt. Och det ställer alltid till med dramaturgiska problem – det är svårt för tvillingarna att mötas i den förlösande slutscenen.

Några gånger har brittiska teatrar experimenterat med att låta alla kvinnorollerna spelas av män "som på Shakespeares tid". Fast det var ju inte så på skaldens tid. Unga kvinnor spelades av 14–20-åringar som ännu inte hade nått målbröttet. Unga män som idag tar sig an Violas och Olivias

roller har så mycket sämre förutsättningar. De måste tala i falssett, vilket gör att de bara har tillgång till en brädel av sina röstresurser.

Under 1970-talet har *Trettondagsafton* ökat i popularitet. Det hänger ihop med att man har gjort sig fri från många gamla iscensättningstraditioner. Man har vidgat ramarna för Violas roll och funnit att hon kan framställas mycket mer förtvivlad och frustrerad, utan att de komiska kvaliteterna minskas. Idag är det också vanligt att Tobias framställs som elak och besvärlig, att Malvolios kärlek tas på allvar och att pjäsens övriga rollfigurer utforskas lika förutsättningslöst. Det ger mycket större spelmöjligheter.

Text: Kent Hägglund

Xylografi av H.C. Selious